

Örnek, Sedat Veyis 1975 “Türk Folklorunda Ad Seçme ve Ad Koyma”, *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilim Yıllığı*,
İstanbul: Taş Matbaası, 101-112.

Yayınlayan : MAHİR SAUL
Yayın Kurulu : Tanay Sıtkı Uyar
Sibel Bilge
Gülay Günlük
Serdar Türkkkan
Bengü Akın
Cemal Küçüksezer
Mustafa Koç
Ayfer Gülüm
İsmail Tuğrul Şavkay

Dizgi, Baskı : TAŞ MATBAASI,
İstanbul, 1975 - Tel: 22 92 72

BÜEK.

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ
HALKBİLİMİ YILLIĞI

1975

K e l e p : Büyük yumak.

K e p m e k : Duvar, tavan gibi yerlerin olduğu yere yıkılması.

L ö k : Bir deve cinsi olan «Boz» un erkeğine verilen ad; Lök bozu.

M a z g a ç : Andırın (Kahramanmaraşın ilçesi) yöresinde bir yayla.

Ö r k : Atları bağlamak için kullanılan uzun ip.

Ö z : İçeri, iç kısım ya da su kaynağı.

Ö z n e : Damat.

S a ğ m e n : (Parçada) Gelin almaya gelen kalabalık, düğün alayı.

S a k ç a : Küçük bir kuş.

S a y a : Kuş cinsinden canlıların özellikle yırtıcı kuşların ayaklarındaki iç tırnak.

S e k i : (Parçada) Yüksek ve düz yer...

S e r g e n : Sergi; çeltik ya da sebze ve meyvelerin kurutulması için yapılan tahta sergi.

S o k u : Kaynamış bulgurluk buğdayın tokmaklarla döğüldüğü içi oyuk büyükçe taş.

T a k ı m : Kadınların takındığı altın ve mücevherlerin bütünü.

T e b d i l i ş a ş m a k : Şaşkınlıktan dili tutulmak, neye uğradığını bilememek.

T a ş l ı : Bir dağ adı (?)...

T a t a r l ı : Adana'nın Ceyhan ilçesine bağlı bir köy. Bu adda Kadırlı'ya bağlı bir köy daha var...

T o k l u : Bir yaşındaki kuzu.

T o p r a k l ı : Adana'da bu adda biri Karaisalı, biri de Karataş ilçesine bağlı olan iki köy vardır.

T o z a k : Kuş ya da benzeri hayvanların yumuşak tüylerinden yapılan ve başa takılan süs eşyası.

T ü l ü : Bir deve çeşidi.

U r u m : Adana yöresi köylerinde Anadolu'ya verilen ad.

Y a n n ı k : Deriden yapılmış yayık.

Y e k i n m e k : Oturduğu yerden birdenbire kalkmaya çalışmak.

Y e r n i k g i t m e k : Gözü açık gitmek.

Y o r n u k y o r n u k : Yorgun yorgun.

Türk Folklorunda Ad Seçme ve Ad Koyma

Prof. Dr. SEDAT VEYİS ÖRNEK

Bilindiği gibi o n o m a s t i k = (adbilimi), adları konu edilen bir bilimdir. Terimin aslı Yunanca'dan gelmektedir. O n o m a s t i k kendi içerisinde bir takım kollara ayrılmaktadır. Bu dallar içerisinde en önemlileri a n t r o p o n i m i = (insanadları) ve t o p o n i m i = (yeradları)'dır.

Son zamanlarda adbilimi alanından çalışmalar artmış, bu konuda uluslararası kurultaylar giderek sıklaşmaya başlamıştır.¹ Ülkemizde «Türk Onomastik Merkezi» adı altında bir de kuruluş vardır. Türkiye'de Türk Adbilimi konusunda daha çok makale düzeyinde bilimsel araştırma ve incelemeler yapılmıştır.² Bugüne kadar konuyu bütün boyutlarıyla ele alan monografik bir inceleme henüz yapılmamıştır.

1. Uluslararası Adbilimleri Kurultayı'nın sonuncusu 28.VI.1972 - 3.VII.1972 tarihleri arasında Sofya'da yapılmıştır.
2. Bu konudaki Türkçe yayımlar için bkz. :
Aksan, D. : «Anadolu Yer Adları Üzerine En yeni Araştırmalar», Türk Dili Araştırma Yıllığı - Belleten 1973-1974'den ayrışım, s. 185-193, Ankara 1974; **Atalay, B. :** Türk Büyükleri Veya Türk Adları, İstanbul 1935; **Başkan, Ö. :** «Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme», Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1970'den ayrışım, s. 237-251, Ankara 1971; **Boratav P. N. :** Türk Folkloru, İstanbul 1973; **Caferoğlu, A. :** «Demdem Korkut Hikayelerinin Antroponim yapısı», Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten içinde, s. 59-80, Ankara 1959; **Eren, H. (T. Halası Kun ile) :** Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar, Ankara 1950; **Eröz, M. :** Türk Onomastigi bakımından Adapazarı Yer Adları, Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi Yayınları, Seri: No. 20, İstanbul (Tarihi yok); **Kutlu, Ş. :** Türkçe Kadın ve Erkek Adları, Ankara 1969; **Rasonyi, L. :** «Türk Özel Adlarının Kaynakları», Türkoloji Dergisi, I, 1, S. 71-101, Ankara 1964; **Rasonyi, L. :** «Türklükte Kadın Adları», Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 1963'den ayrışım, s. 63-87, Ankara 1964; **Rasonyi, L. :** «Türk Özel Adları Ve Leksikografyası», XI. Türk Dil Kurultayında okunan bilimsel bildirilerden ayrışım, s. 40-47, Ankara 1968; **Rasonyi, L. :** Tarihte Türklük, s. 20-28, Ankara 1971.

öte yandan çeşitli dergilerde Türk antropomimisiyle, daha çok da ad vermeye ilgili âdet ve inanmaları kapsayan yazı ve derlemeler dağınık bir biçimde yer almaktadır.³

Biz bu bildirimizde adbilimin önemli bir kolu olan antropomimiyi, yani insanadlarını ele alacağız. Sırasıyla adın kişiliği belirleyen öneme değindikten sonra, ad seçmenin temelinde yatan dinsel, büyüsel ve toplumsal inanç ve tasarımların çözümlenmelerini açıklamaya çalışarak, derlediğimiz yaygın ve tipik örneklerle dayanan bir sınıflama denemesine girişecek; halkımızın ad, ad seçme ve ad koyma konusundaki düşünce, inanç ve tutumunu ana çizgileriyle belirteceğiz. Ayrıca göbek adı ile takma ad ve lâkaplar üzerinde de duracağız.

1. Ad

Ad, «insanın toplumsal ve bireysel kişiliğinin yanı sıra büyüsel ve gizemsel gücünü de belirten bir simge» dir.⁴ Onun için, yeni doğan bir çocuğa gelişigüzel bir ad konulmaz; adın taşıdığı, karşı-

3. Bunlardan saptayabildiklerimiz şunlardır: Aker, C.: «Muğla'da Adlarla İlgili Gelenek ve İnanmalar», TFA, C.: 6, Sayı: 132, İst. 1970; Arıcan, S.: «Bafra'da Adlarla İlgili Gelenek ve İnanmalar», TFA, C.: 4, Sayı: 87, İst. 1960; Cinlioğlu, H. T.: «Tokat'da Adlarla İlgili Gelenek ve İnançlar», TFA, C.: 6, Sayı: 137, İst. 1960; Hasan, B.: «Çarşamba'da ve Terme'de Adlarla İlgili Gelenek ve İnanmalar», TFA, C.: 6, Sayı: 133, İst. 1960; Hasan, N.: «Havza'da Adlarla İlgili Gelenekler», TFA, C. 6, Sayı 133, İst. 1960; Hasan, T.: «Samsun'da Adlarla İlgili İnanmalar», TFA, C.: 6, Sayı: 133, İst. 1960; Koşay, H. Z. - Ülkütaşır, M. S.: «Türklerde Ad Verme ve Türk Adları», TFA, C.: 8, Sayı: 175, İst. 1964; Orkun, H. N.: «Eski Türklerde İsim Verme Âdeti», ÇINA, C.: 3, Sayı: 57 ve 59, İst. 1972; Orkun, H. N.: «Türklerde İsmiñ sıyeti», ÇINA, C.: 3, Sayı: 60, İst. 1952; Oy, A.: «Dede Korkut Kitabında Kahramanların Ad Almaları», TD, C.: 9, Sayı: 99, İst. 1959; Önder, A. R. «Göle'de İnsan İsimleri», TFA, C.: 4, Sayı: 174, İst. 1955; Önder, A. R.: «Hırs'da İnsan İsimleri», TFA, Cilt: 3, Sayı: 69, İst. 1955; Özmen, M.: «Türklerde Ad Verme Göreneği ve Türk Adları», İlgaz, Sayı: 72, İlgaz 9/1967; Tazebeyoğlu, S.: «Kilis'de Ad Verme Âdetleri», HBH, Yıl: 9, Sayı: 2, İst. 1940; Ülkütaşır, M. Ş.: «Anadolu ve Trakya'da Adlar, Ad Verme ile İlişkili Âdet ve İnanmalar», Bartın Gaz., Sayı: 412-413, 6 Eylül 1933, 12 Eylül 1933; Ülkütaşır, M. Ş.: «Türklerde Ad Verme Âdetleri», HBH, Yıl: 3, Sayı: 36, İst. 1934; Yetişen, R.: «Naldöken Tahtacıları: Köyde Doğum ve Ad Verme», TFA, C.: 14, Sayı: 219, İst. 1972; Yund, K.: «Atasözlerimizde Kişi Adları», TY, C.: 6, Sayı: 4, İst. 1967; Yund, K.: «Silifke'de Adlarla İlgili Gelenek ve İnançlar», TFA, C.: 6, Sayı: 138, İst. 1961.

4. Örnek, S. V.: Budunbilim Terimleri Sözlüğü, s. 2, Ankara 1973.

ladığı yada içerdiği anlamın çocuğun karakterini, kişiliğini, geleceğini, toplum içindeki yerini ve başarısını damgalayacak, biçimlendirecek simgesel bir öz taşımasına özen gösterilir. Ad, bir bakıma insanın tinsel varlığını da simgelemektedir. Kısaca söylemek gerekirse, adın sözcük anlamının, o adı taşıyana geçirdiğine inanılmaktadır. Örneğin bir çocuğa «Demir» adı verilirken bu işin ps'kolojik temelinde, çocuğun demir gibi sağlam ve dayanıklı olacağı isteği ve inancı yatmaktadır.

Kimi toplumlarda adla kişilik arasında o denli sıkı bir ilişki ve bağlantının var olduğu düşünülür ki, o toplumun üyeleri yabancılara adlarını söylemekten âdeta çekinirler.

Ad, insanın bir parçasını oluşturduğuna göre, ad üstüne yapılacak ak ya da kara büyü, sempatik büyü türünün «parçanın başına gelen, bütünü de başına gelir» ilkesince, o adın sahibini de etkileyecek demektir. Bu nedenle ad büyücülükte de önemli bir rol oynamaktadır.

Ayrıca ad, insanın etik kişiliğinin de simgesidir. «Adımı beş para etti», «adımı anmak bile istemem», «adı batsın» gibi deyimler de bunu göstermekte; adın çoğu kez onurla bir tutulması da bunu belgelemektedir. Bir onur zedelenmesi sorununda söylenen; «eğer benim adım Memet ise, ben de bunu onun yanına koymam» ya da «sen benim adımı ağzına alacak adam mısın?» türünden sözler, adın kişilikle aynı tutulduğunu göstermektedir.

Şu halde, hangi yandan bakılırsa bakılsın, ad gerek kişisel, gerekse toplumsal karakteriyle, yaşam düzeninin en önemli simgelerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Ad Koyma

Geleneksel kesimde yeni doğan bir çocuğa ad konması genellikle dinsel nitelikli bir törenle olur. Giderek etki gücünü yitirmekle beraber, dinsel niteliğin yine de çoğu yerde etkinliğini sürdürdüğünü görüyoruz.

Çocuğa ad koyma, sıradan bir olay olmadığı için, bu iş küçük çapta olsa kutlanarak ve kutsanarak yerine getirilir. Daha önce saptanmış olan ad, ad koyma amacıyla düzenlenen toplantı sırasında çocuğa verilir. Bu amaçla çağırılan hoca, müftü ya da dinsel ligiyle tanınan saygın kişi ezan okur ve çocuğun kulağına adını üç kez söyleyerek «hayırlı, uğurlu» olmasını diler; hazırlanan yemekler yenir; havlu, para, şeker vb. hediyeler verilir. Kimi yerlerde, ad verilmesiyle ilgili olarak mevlüd okutulduğu da olur.

Adı, hoca yerine, çocuğun dedesi, dedesi yoksa babası da ko-yabilir. Bu kişilerde, aynı biçimde ezan okuduktan sonra seçilmiş olan adı çocuğun kulağına üç kez söylerler.

Ad koymayla ilgili olarak düzenlenen törende yemek, ziyafet, mevlüt okutma; törende yakınların ve büyüklerin bulunması; ezan okunması; adın üç kez çocuğun kulağına söylenmesi; çocuğu kible yönüne çevirme; adı sağ kulağına söyleme gibi kalıplaşmış işlemler dikkati çekmektedir. Bu işlemler adın kutsallığını vurgulamakta, ada dinsel bir nitelik kazandırmaktadır.

3. Adı Belirleyen Etmenler

Çocuğa verilen adın söyle ya da böyle bir ad olmasında çeşitli etmenler rol oynamaktadır. Ad, hiç bir zaman gelişigüzel seçilmez.

Çocuğun doğduğu gün,⁵ zaman, ay ve mevsim; doğum yapılan yer; doğduğu sıradaki olaylar; kimi kişilere karşı duyulan hayranlık, şükran ve minnet duyguları; gelenekler; ailenin varsılığı, yoksulluğu; daha önceki kardeşlerinin yaşayıp yaşamadıkları; moda; kültür değişimleri vb. etmenler adın seçilmesinde birinci derecede rol oynarlar.

Şimdi bunları temellerinde yatan nedenleri ve belirgin örnekleriyle görelim :

a. Çocuğun doğduğu gün, ay ve mevsimle ilgili adlar

Ulusal günler : Doğum günü ulusal bayramlardan birine rastlarsa, bu ileri için bir belirti sayılarak, çocuğa o günü anımsatacak, o günün anısı olacak bir ad verilir. Örneğin : *Cumhur* (Cumhuriyet Bayramı), *Devrim* (27 Mayıs), *Kurtuluş* (o ilin kurtuluş bayramı) gibi. Dinsel günler, aylar : *Cuma*, *Cumali*, *Cumaziye* (cuma günü); *Kadir*, *Kadriye*, *Leyla* (kadir günü, gecesi); *Arif*, *Arife* (arafe günü); *Ramazan* (Ramazan ayı); *Muharrem* (aşure ayı); *Kurban*, *İsmail* (kurban bayramı); *Mevlüt*, *Mevlüde* (mevlüt ayı), *Bayram* (bayram günü vb. Belli günler, belli aylar : *Nevruz* (nevruz günü); *Bahar* (bahar aylarından biri); *İlkay* (yılın ilk aylarından biri) vb. Günün belli zamanları : *Gündüz*, *Seher*, *Şafak*, *Tan*, *Fecri*, *Nehar*, *Leyla* vb.

5. Konya'da, aftan yararlanarak dışarı çıkan bir erkeğin aynı gün doğum yapan eşi, çocuğuna «Af» adını koymuştur. Bkz. : Milliyet, 12 Mayıs 1974.

6. «Samsun'da bayram süresince 43 çocuk dünyaya geldi. 26'sı erkek olan çocuklara «Bayram», göbek adı takıldı.» Bkz. : Milliyet, 21 Ekim 1974.

b. Yatırlar ve ziyaretlerle ilgili adlar

Çocuklarının olmasını yatırlarda, ziyaret yerlerinde ve tekelerdeki «ulu ve mübarek» kişilerin himmetine bağlayan anne ve babalar manevi bir borç olarak çocuklarına bunların adlarını verirler.⁷ Bir de, kadınların ve çocukların satılmasıyla çocuk sahibi olduklarına inananlar çocuklarına *Satı*, *Satılmış* adlarını koyarlar.

c. Tanrının sıfatları, peygamberler ve peygamber yakınlarıyla ilgili adlar

Abdullah, *Abdurrahman*, *Abdulrezzak*, *Abdüssamet* (Tanrının ad ve sıfatları); *Muhammet*, *Mehmet*, *Mahmut*, *Ahmet*, *Mustafa*, *Resul*, *Ekrem* (Muhammedin ad ve sıfatları); *Bekir*, *Osman*, *Ömer*, *Ali* (dört halifenin adları); *İbrahim*, *Âdem*, *Davut*, *Zekeriya*, *İsmail*, *Yakup*, *İdris* (Peygamber adları); *Hasan*, *Hüseyin* (Ali'nin çocukları, özellikle Aleviler arasında); *Hatice*, *Ayşe*, *Fatma*, *Emine*, *Zeynep* (Peygamberin eşleri, annesi, kızı) gibi...

d. Tarihi kahraman ve siyasi liderlerle ilgili adlar

Tarihi kahramanların, kumandanların, ünlü kişilerin ve siyasi liderlerin adlarını koyma âdeti de yaygındır. Ulusa, ülkeye ya da bir etnik gruba benliğini, özgürlüğünü kavuşturan; ulusun, ülkenin adını yücelten kahraman ve liderlerle; yine ulusun, ülkenin ya da etnik bir grubun belli dönemlerinde önemli rol oynamış olan kimselerin adları da yeni doğanlara ad olarak seçilirler. Örneğin : *Atilla*, *Cengiz*, *Timuçin*; *Yavuz*, *Beyazıt*, *Fatih*, *Murat*; İkinci Dünya Savaşı'nın ünlü kişilerinden olan *Enver*, *Niyazi*, *Talât*; Cumhuriyet döneminde *Mustafa Kemal*, *İsmet*, *Kâzım* (Karabekir); demokratik hayata geçiş döneminin liderlerinden *Celâl* (Bayar), *Menderes* (Adnan); 27 Mayıs devriminden *Gürsel* gibi. Son zamanlarda ise *Ecevit*⁸ bu türden adla arasında sayılır. Ayrıca *Namık Kemal*,

7. Örneğin Sivas'da «Ahmet Turan» adının sık raslanırlığı il yakınındaki Ahmet Turan tekkesine; aynı şekilde Gaziantep ve Maraş'da «Ökkeş» adının çokluğu da Ökkeş tekkesine bağlanmaktadır.

8. Özellikle «Kıbrıs Barış Harekâtı» sonucu, harekâtı başlatan *Bülent Ecevit*'in adının, Kıbrıs Türkleri tarafından yeni doğan çocuklara verildiğini görüyoruz. Örneğin 6 Ağustos 1974 tarihli Milliyet ile 18 Nisan 1975 tarihli Hürriyet gazetelerinde bunu tanımlayan iki haber yer almıştır.

Ziya Gökalp gibi Türk siyaset ve kültür hayatında önemli yerleri olan kimselerin adları da sevilerek konan adlardandır.

e. Hayvanlarla, madenlerle, bitkilerle ilgili adlar

Kimi hayvanların, madenlerin, bitkilerin dikkati çeken özellik ve niteliklerini çocuklarına geçirmek düşüncesi ve isteğiyle konulan adlara da oldukça sık rastlanılmaktadır. Bunların başında *Arslan, Kaplan, Alageyik, Ceren, Gazal; Kartal, Şahin, Tuğrul, Doğan, Keklik, Duđu, Bülbül* gibi kıralığı, gücü, yırtıcılığı, inceliği, güzelliği simgeleyen çeşitli hayvan ve kuş adları; *Elmas, Altın, Gümüş, İnci, Yeşim, Kehribar* gibi değerli ve pahalı maden adları; *Yaprak, Selvi, Mine, Lâle, Sümbül, Çiğdem, Menekşe, Nergiz, Çiçek, Gül, İtir, Yasemin, Şebboy* vb. ağaç ve çiçek adları; seyrek olmakla beraber, *Kiraz, Şeftali, Fındık* gibi meyve ve yemiş adları gelmektedir. Yukardaki maden, çiçek ve yemiş adlarının hemen hepsinin kadın adları olarak verildiği dikkati çekmektedir.

f. Çocuğun doğduğu yerle ilgili adlar

Çocuğun doğduğu yeri bir ömür boyu korumak ve geleneğe uymak amacıyla konulan adlar da vardır. Bu tür doğumlar, alışlagelen koşullar içinde olmadığı için, doğumun yapıldığı yer belirtilmek istenir. Örneğin tren yolculuğu sırasında doğanlara *Demir*, vapur yolculuğu sırasında doğanlara *Deniz* adı verilir. Öte yandan, bir kişi tarafından kurulan ve bir çeşit vakıf olarak çalışan hastahanelerde yapılan doğumlarda, çocuklara o hastahänenin kurucusunun adının verildiğinde giderek bir kent geleneği haline gelmektedir. İstanbul'un ünlü doğumevlerinden biri olan «Zeynep Kâmil» hastahanesinde doğan çocuklara çoğu zaman kız ise *Zeynep*, oğlansa *Kâmil* adının konması gibi...⁹

g. Minnet, şükran, hayranlık ve dostluk duygularıyla ilgili adlar

Bu türden duygular sonucu konan adları, Türk insanının duyarlılığı ve vefa duygusuyla açıklayabiliriz. Öyle ki, çoğunluğu köylerden gelen ve asker ocağında olgunlaşan, deney sa-

9. Burada dikkatimizi çeken nokta, hastahaneyi kuran ya da kurulmasına yardım eden kimsenin bir ocaklı gibi kabul edilmesi âdetinin çağdaş yaşama ayak uydurmasıdır.

hibi olan kırsal alan delikanlıları, askerlikleri sırasında yakınlık gördükleri, etkilendikleri ve hayran oldukları kumandanlarının, üstlerinin adlarını çocuklarına koyarak bu duygularını tatmin ederler. Aynı durum bir hastalık nedeniyle hastahane de yatıp da sağlıklarına kavuşan kimseler için de söz konusudur. Onlarda kendilerini sağaltan, ölümden kurtaran hekimlerinin adlarını çocuklarına koyarak gönül borçlarını öderler.¹⁰ Öte yandan sıkı dostlukların olduğu zamanlarda iki taraftan birisi bu dostluğu daha anlamlı kılmak ve pekiştirmek için çocuğuna arkadaşının adını verir.

h. Ölmüş büyüklerle ilgili adlar

Geleneklerin etkisiyle ve vefa duygusuyla ölmüş büyüklerin adlarını çocuklara koyma halkımız arasında oldukça yaygındır. Bu türden adlar «ölenlerin adlarının yerde kalmaması; onları hatırdan çıkarmama, yaşatma, saygı ve sevgiyle anma» amacıyla konulmaktadır.

i. Toponimi ile ilgili adlar

Kimi adlarında bir yerle, bir kent ya da köyle ilgisi vardır. Bu durum soyadında daha yaygın ve belirgindir.

J. Coğrafi öğelerle ilgili adlar

İnsanın içinde yaşamış olduğu coğrafi çevre, bu çevreyi dolduran doğal öğeler özellikle soyadı olarak alınmakla beraber, asıl ad olarak da kullanılmaktadır. Örneğin: *Fırat, Seyfan, Dicle, Tuna, Berdan, Menderes* gibi nehir adlarıyla *Bingöl, Deniz, Göksu, Birsu, Pınar* gibi su adları ile *Kaya, Akdağ* gibi adlar...

k. Kozmik, göksel ve meteorolojik olaylarla, öğelerle ilgili adlar

Güneş, yıldız; ilk eki ay'lı adlar: *Aygün, Aycan, Aydoğan, Ayla, Aysel, Aysema, Aynur*; son eki ay ile biten adlar: *Koray, İlkay, Şenay* gibi... Meteorolojik olaylarla ilgili olarak: *Yıldırım, Şimşek, Bora, Tayfun*...

10. Ankara'daki «Türkiye Yüksek İhtisas Hastahanesi» kardiyologlarından Doç. Dr. *Övsev Dörtlemes'in* ilk adı, gönül borcunu bu yolla ödemek isteyen hastalar ve hasta sahipleri tarafından çocuklarına ad olarak seçilmiştir. Trabzon'da *Özsev Uzuner*, Bartın'da *Özsev Acar*, Tarsus'da *Özsev Bozkurt*.

1. Manevi organlarla ilgili adlar

Ruhsal yanımızla ilgili adlara da sıkça raslanılır. Bunların başında can ve nur sonekini alan adlar oldukça yaygındır : *Aycan, Bircan, Nurcan, Özcan, Tezcan; Nur, Aynur, Binnur, Bir nur, Öznur, Şennur, İlknur; Ruhi, Ruhiye, Gönül* gibi...

m. Uyumla ilgili adlar

Kimi ana babalarsa, çocuklarının adları arasında uyum sağlamak amacıyla ad seçerler. Örneğin : *Vedat, Sedat, Nejat; Öcal, Hıncal, Vural* ya da *Ayten, Nurten, Gülten* gibi...

n. Modayla ve kültür değişimleriyle ilgili adlar

Türkiye'nin çeyrek yüzyıldır yoğun bir kentleşme ve toplumsal değişme süreci içerisinde bulunduğu; buna bağlı olarak halkımızın bir takım kültür değişimlerinden görünür biçimde etkilendiği göz önünde tutulursa, bu değişimlerin ad seçimlerinde de geleneksel dokuyu gevşetmesini doğal bir olgu olarak kabul etmek gerekir.

Büyük aile tipinin giderek küçük aile tipine dönüşmesi; iç turizmin yoğunluk kazanması; yurt dışına çalışmaya giden işçilerimizin dünya ve yaşam görüşlerindeki değişiklikler gibi etmenler gelenekselliğin etkisini zayıflatmaktadır.

Öte yandan sinema, tiyatro gibi görsel sanatların Anadolu'nun kıyı ve köşelerine kadar yayılması; radyo, televizyon, basın gibi kitle haberleşme araçlarının son zamanlardaki yaygınlığı ve etkinliği ister istemez halkın beğenisini etkilemekte ve halka ad konusunda yeni seçimler kazandırmaktadır.

Köyden, kırsal alandan kopan kimseler, örneğin büyük kentlerdeki apartman kapıcıları, kent yaşamının koşullarına uymaya çalışmakta; yeni iş olanakları arayarak, çocuklarını okutarak bir daha geldikleri yerlere dönmek istememektedirler. Eu tutunma ve yenileşme çabası başka şeylerin yanı sıra kapıcıların ve gecekondualarda yaşayanların, kentde doğan çocuklarına verdikleri adlarda da kendini göstermektedir.

Modanın geçici yaptırım gücü giyim-kuşam, jest, mimik, yeme-içme konularında olduğu gibi adda da kendini gösterir. Halkımızın «moda adlar» diye nitelendirdiği bu adlar, geleneksel olanlardan ayrı olanlardır. Bunların çoğunu film sanatçıları, roman kahramanlarının adları oluşturur. Ayrıca dönem dönem moda olan adlar da vardır. Aynı yaş grubunun ya da

belli bir kuşağın adları üzerine bir araştırma yapılacak olursa, o dönem ya da o kuşak için ortak geçerliliği olan bir ad kümesine raslamamız her zaman mümkündür.

ö. Yaşatıcı güçle ilgili adlar

Adla ilgili yaygın inançlardan birisi de yaşamayan çocukları yaşatmak için, onlara belirli bir takım adları koymaktır. Burada adın sözlük anlamının dinamik gücünden yararlanma söz konusudur. Adın, büyüsel ve mistik bir özü de anlamında sağladığı inancı düşünülürse, yaşatıcı gücü olduğuna inanılan bu türden adların, çaresizlik içinde kalanlarca bir dayanak sağlayacağı umudu kendiliğinden anlaşılır. Bu adların başlıcaları şunlardır : *Yaşar, Yaşabey, Yaşagül, Duran, Dursun, Dursune, Durmuş, Durdu, Durdane, Dursel, Dursev, Durgül, Ömür, Hayat, Hayati, Türer, Satı, Satılmış...* Son iki ad, «çocuğu satma» pratiği sonucu konur. Kız çocuğundan oğlan çocuğuna dönmeyi sağlamak için son doğan kızın adı *Döndü, Döne, Yeter, Kâfiye, Songül, Bıktık* vb. konur.

Çocuğu adı aracılığıyla yaşatmanın bir yolu da, çocuk oğlansa babasının kızsı annesinin adını vermektir.

Çocuğu yaşamayanlar ya da cılız ve hastalıklı olanlar «adı yaramadı, bu ad ağır geldi, kaldırmadı çocuk» gibi düşüncelerle, eski adı bırakıp, yeni bir ad koyarlar.¹¹ Bu türden uygu-

11. Bu türden ad değiştirmelerle ilgili olarak Türkiye'nin çeşitli değişik bölgelerindeki kaynak kişilerden derlediğimiz açıklamalardan bir kaç örnek: Örnek 1. «Yakın akrabam olan teyzemin kızı doğuştan hastalıklı, gelişim geriliği gösteren bir çocuktur. Yaşı yirmi olmasına rağmen halâ büyümemişti. Gülser olan adı yaramadı diye Ayşe olarak değiştirildi.» (K.K. : Emine Veyselöglü, 45 yaşında, üç çocuk annesi, ilkokul çıkışlı, Afyon)
- Örnek 2. «Ben oğulumun adını Ali koymuştum. Fakat çocuk devamlı hastaydı... Sonradan adını Ali İhsan yaptık, çocuk yine yaşamadı.» (K.K. : Şerife Özkaya, 30 yaşında, iki çocuk annesi, ilkokul çıkışlı, Çaykenarlı K. / Korkuteli / Antalya)
- Örnek 3. «Bizim burada adı Nur olan bir kız çocuğunun üzerine devamlı felâket gelmesi yüzünden adı Nurgül olarak değiştirildi.» (K.K. : Hatice Dönmez, 45 yaşında, dört çocuk annesi, ortaokul çıkışlı, Uzunköprü / Edirne)
- Örnek 4. «Bir çocuğa Metin adını verdiler. Sonra çocuğun babası ölünce, babasının adını koydular. Çocuk akciğer ameliyatı oldu. Altı yaşında adını yeniden Metin yaptılar.»

İamalarda, adla kişi arasındaki yazgı bağı inancının tipik örneği görülmektedir.

Bu kategoriye sokamayacağımız, fakat değiştirme olayıyla ilgili bir başka durum daha vardır. Bu durumda ad değiştirme, kişinin statüsünün, ekonomik gücünün, mesleğinin değişmesiyle ilgilidir. Örneğin yoksul bir kızın varıl bir aileye gelin gitmesi, giderek evinin hanımı olması; yeni ve değişik çevresine adı ile ters, komik düşmemesi için seyrek de olsa adını değiştirdiği görülmektedir. Ayrıca hizmetçi ve evlatlık adlarının hanımları tarafından kültürel çevrelere uyacak biçimde değiştirildiklerini de biliyoruz.

4. Göbek Adı

Halkımız arasında «göbek adı» koyma geleneği de yaygındır. Çocuğun doğduğu sırada, göbeği kesilirken konan ada «göbek adı» denmektedir. Genellikle dinseliliyle ün yapmış kişilerle kutsal kitaplardan seçilen bu adlar, resmî kayıta geçtiği gibi, geçmeden de çocukların ana babaları, akrabaları ve yakınları tarafından kullanılabilir. Halk göbek adı konmasını genellikle dinsellikle açıklamaktadır. Örneğin bu konuda fikirleri sorulanlar, «kabrde o adla çağrılmış da, ondan konurmuş», «öte dünyada göbek adıyla çağrılmış insan», «tövbe talkın verilirken o adla çağrılır» diyerek birbirini tutan ve belli bir görüşü vurgulayan cevaplar vermektedir.

5. Takma Ad

Kişinin asıl adının dışında, özellikle yakınları ve bağı bulunan grubun üyeleri tarafından rahatlıkla kullanılan bir takma adı da olur. Takma adlar, daha çok geleneksel kesimde, özellikle köylerde çok görülmektedir. Buralarda hemen hemen herkesin bir takma adı vardır. Bu ad kişinin ardından söylendiği gibi, rahatlıkla yüzüne de söylenir. Bu adlar kişinin ruhsal, bedensel, fizyolojik bir özründen; toplumsal yaşamındaki uyumsuz ve aykırı bir davranışından; işinden, uğraşısından; başından geçmiş bir olaydan

(K.K. : Meliha Baran, 40 yaşında, iki çocuk annesi, okuma-yazması yok, Kulu / Konya)

Gerek Türkiye'de, gerekse Almanya'da doğan çocuklarının çok yaşama-dan ölmeleri sonucu, Mainz kentindeki bir işçi ailesi yeniden doğan çocuklarına bir Alman adı olan Ilona'yı vermiştir. Bkz. : Nevzat Gözaydın : «Almanya'da Çalışan Türk İşçileri Arasında, Dil ve Folklor Olayı Üzerine», TFAD., Cilt: 16, No. 307, İstanbul 1975.

vb. dolayı takılır. Örneğin tek başına *Ali* adı bir şey ifade etmeyebilir; ama «*Kel Ali*», «*Gâvur Ali*» ya da «*Ali Çavuş*» gibi takma adlar, köylük yerde, *Ali'nin* fizyolojik bir özrünü, dinsel koşulları yerine getirmeyişini, ya da okur yazarlığını anlatmaktadırlar. Ayrıca, eskiden soyadının bulunmayışı, lâkapların ve takma adların yaygın bir biçimde kullanımını büyük ölçüde geliştirmiştir.¹²

Eskiden olduğu gibi bugün de — daha az olmakla beraber — köylerde hemen her ailenin, sülalenin ve soyun birer lâkabı vardır. Geçmişteki bir olayla, etnik durumla, yerleşik ya da göçer olmakla, aile reisinin, sülalenin ileri geleninin belirgin bir özelliğiyle bağlantılı olarak alınan bu adlar ve lâkaplar kuşaktan kuşağa geçerek kullanılmaktadır. Bunların içerisinde en yaygın olanı erkekler için «*ağa*», kadınlar içinse «*hatun*» lâkabıdır. Köylük yerde takma ad ve lâkap birazda zorunlu ve yararlıdır. Çünkü büyük bir bölümünü geleneksel ve benzer adların oluşturduğu kırsal alanda, günlük ve resmi işlerdeki kimi yanlışları önlemek için aynı adı taşıyanların lâkaplarıyla anılması gerekmektedir.

Aynı adı taşıyanların birbirlerinden ayırt edilmeleri, kent yaşamında bir camianın, grubun, derneğin ya da kulübün üyeleri arasında da söz konusudur.¹³

SONUÇ :

Sadece bir bölüm yaygın ve tipik örneğinin ele alındığı bu bildiride, Türk insanlarının ardında yatan düşünce ve duygu düzeyinin :

- a. *İnsanla doğa,*
- b. *İnsanla numinos,*
- c. *İnsanla din,*
- d. *İnsanla boşanç.*
- e. *İnsanla ölümler dünyası,*

12. Bu konuda ünlü romancı Kemal Tahir'in «Büyük Mal» adlı yapıtında, Çorum'un bir göçmen mahallesinde oturanların takma adları ve lâkaplarıyla ilgili ilginç örnekler bulunmaktadır. Bkz. : Kemal Tahir, Büyük Mal, s. 480-486, Birinci Basım, Ankara 1970.

13. Örneğin futbol takımlarında adları *Mehmet* olan oyuncuların, «Büyük Mehmet», «Küçük Mehmet», «Fuji Mehmet» gibi sıfatlarıyla takım arkadaşları, çalıştırıcıları, yöneticileri, spor yazarları ve seyirciler tarafından ayırt edildiklerini biliyoruz.

f. *İnsanla insan,*

g. *İnsanla çevre (fiziksel ve toplumsal) arasındaki sıkı ilişkisi dikkati çekmektedir.*

Türk antroponimisinin, daha doğrusu Türk onomastiğinin temelinde yatan düşünce, tasarım ve duyu örgüsünün aydınlığa kavuşabilmesi; ulusumuzun kültürel özünü oluşturan kavramlar ve semboller dünyasının tam bir dökümünün yapılabilmesi için, konuyu bütün boyutlarıyla ele alan geniş kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır. İnsanımızın ad aracılığıyla çevresini, dünyayı ve doğayı yorumlayışını ancak bu araştırmalardan sonra saptayabiliriz.

Folklorda Gümü ve Karagöz'ün «Mal Çıkarma» Ara Muhaveresi

DR. METİN AND

Folklorda gömü, yerinin bulunması, çıkarılması, bununla ilgili inançlar ve söylencelerle başlı başına bir inceleme alanıdır. Hele Anadolu gibi arkeolojik kalıntıların çok zengin olduğu bölgelerde gömü folkloru da çok zengindir. Gümü, dar anlamda, daha çok para, altın ya da değerli taşların toprak altına saklanmasıdır; ancak yeraltı su kaynaklarının, madenlerin de buraya girdiğini söyleyebiliriz. Bildiğim kadariyle Türk folklorunda gömü konusunda duran Profesör Ahmet Uysal olmuştur.¹ Bu bildirisinde sayın Uysal, Anadolu halkının gömü bulmakta ve çıkarmadaki yöntemlerini, inançlarını, söylenceleri resim, fotoğraf ve başvuru plan örnekleriyle vermektedir.

Folklorda gömü konusunda çeşitli yabancı dilde çalışmalar bulunmaktadır. Uzun süre Türk egemenliğinde bulunan ve ortaklaşa kültürümüz bulunan Sakız'ın folkloru üzerine iki ciltlik bir araştırmada gömü ile ilgili çok meraklı bilgilere rasladım.² Aslında bu yazımın asıl konusu Karagöz'ün gömü ile ilgili bir ara muhaveresi olan «Mal Çıkarma» metni olmakla birlikte, bu metni aydınlatmak bakımından gerek bu Sakız folkloru, gerek başka kaynaklardan bir takım alıntılara da yer vermeyi yararlı buluyoruz.

Gerek Sakız'da, gerek Anadolu'da yerli halk gömü çıkarmada hep örnek olarak yabancı arkeologları ya da aynı amaçla oralara gizlice gelen serüvencileri görmüştür. Sakız'da geçen yüzyılda Türk hükümetinden kazı izni almamış bir takım yabancı serüvenciler

1. Prof. Dr. Ahmet Uysal, «Türkiye'de Halk Defineciliğinde Folklor Unsurları», I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Ankara 1974, s. 416-424.

2. Philip P. Argenti — H. J. Rose, *The Folk-Lore of Chios*, Cambridge 1949, I-II.